

Громадянське виховання в педагогічній спадщині Омеляна Вишневського: сучасний вимір

Дольнікова Любов Василівна¹, Нанівський Роман Семенович²

Опубліковано	Секція	УДК
30.08.2025	Освіта/Педагогіка	37.017.92:37.014.5(092) (477)

DOI: <https://doi.org/10.5281/zenodo.17150948>

Анотація. Стаття присвячена питанню формування громадянської компетентності сучасної молоді в контексті використання науково-педагогічної спадщини відомого українського вченого Омеляна Вишневського, який створив науково-обґрунтовану систему формування виховного ідеалу молоді в освітньому середовищі. В статті наведено детальний огляд літературних джерел, які висвітлюють засади виховання в освітньому закладі, формування громадянської компетентності, патріотизму, національної та громадянської ідентичності, моральних цінностей сучасної молоді, акцентовано на особливостях виховної роботи в період війни. Встановлено, що у своїй діяльності Вишневський підкреслював такі ключові аспекти громадянської освіти, які актуальні сьогодні, що потребують перегляду, аналізу та використання в організуванні освітнього процесу: формування національної свідомості, як основи громадянськості; виховання почуття обов'язку перед народом, відданості спільній справі; розвитку критичного мислення і самостійності; єдності слова і діла, як особиста громадянська активність педагога як приклад для учнів. Наголошено, що війна, інформаційна агресія, гібридні загрози вимагають формування в учасників педагогічного процесу громадянської компетентності, що охоплює здатність проявляти і демонструвати: знання про державу, її історію, права і свободи; активну громадянську позицію; моральну відповідальність і патріотизм; критичне мислення та протистояння дезінформації. Встановлено, що ідеї О. Вишневського безпосередньо резонують із цими потребами: акцентування у педагогічній спадщині на поєднанні національного та морального виховання створює основу для формування духовно сильного, активного, принципового громадянина; просвітницький підхід Вишневського відповідає сучасним моделям неформальної освіти, яка має величезне значення в умовах нестабільного процесу навчання під час війни; віра вченого в силу педагога як носія національного духу.

Ключові слова: виховання, освітнє середовище, громадянське виховання, громадянська компетентність, національна ідентичність, патріотизм, моральні цінності, заклад освіти, студент, війна, О. Вишневський.

¹ Дольнікова Л. В., кандидат педагогічних наук, доцент кафедри педагогіки та інноваційної освіти Національного університету «Львівська політехніка», 79020, м. Львів, просп. В. Чорновола, 57, Україна, ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-0719-2028>, lubov.v.dolnikova@lpnu.ua

² Нанівський Р.С., доктор філософії у галузі педагогіки, старший викладач кафедри іноземних мов гуманітарно-соціального спрямування Національного університету «Львівська політехніка», 79013, м. Львів, вул. С. Бандери 55, Україна, ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-3256-8886>, roman.s.nanivskyi@lpnu.ua

Civic education in the pedagogical heritage of Omelyan Vishnevsky: a modern dimension

Abstract. The article examines the development of civic competence among today's youth through the lens of the scientific and pedagogical heritage of Omelyan Vyshnevskiy, a prominent Ukrainian educator who created a well-founded system for shaping the educational ideal within the learning environment. The study reviews literature that addresses principles of civic education in schools, the formation of patriotism, national and civic identity, and moral values, with special attention to the specifics of educational work in wartime. The analysis shows that Vyshnevskiy's work highlights key aspects of civic education that remain relevant and require thoughtful adaptation today. These include: the formation of national consciousness as the basis of citizenship; fostering a sense of duty to the nation and commitment to the common good; developing critical thinking and independence; and ensuring the unity of word and deed, with the teacher's own civic engagement serving as a model for students. The article emphasizes that war, information aggression, and hybrid threats demand that educators foster civic competence that includes knowledge of the state, its history, rights, and freedoms; an active civic position; moral responsibility; patriotism; and the ability to think critically and resist disinformation. Vyshnevskiy's pedagogical ideas directly address these needs: his integration of national and moral education forms a basis for developing strong, active, and principled citizens; his approach aligns with modern non-formal education models, which are vital under unstable learning conditions in wartime; and his belief in the teacher's role as a bearer of the national spirit remains highly relevant.

Keywords: education, educational environment, civic education, civic competence, national identity, patriotism, moral values, educational institution, student, war, O. Vyshnevskiy.

Вступ

Постановка проблеми у загальному вигляді та її зв'язок із важливими науковими чи практичними завданнями. Питання ролі освіти у формуванні таких ключових якостей сучасного члена суспільства як громадянська свідомість, патріотизм, активна громадянська позиція, відповідальність та національна ідентичність завжди були актуальними, але особливого значення набули сьогодні, коли війна оголила низку проблем та упущень в організуванні та реалізації цієї проблеми. Саме в умовах російсько-української війни, що триває з 2014 року і особливо загострилася після повномасштабного вторгнення, суспільство переосмислює роль виховання у зміцненні державності, пошуку шляхів ефективного руху до розв'язання проблеми війни і перемоги, усунення таких негативних явищ як державна зрада, колабораціонізм, відсутність почуття національної і громадянської ідентичності. Заклади освіти різних педагогічних систем переглядають класичні організаційно-дидактичні підходи до формування сучасного члена активного, свідомого, патріотично-налаштованого громадянського суспільства, адже практика засвідчує відсутність у значної частини молоді цих почуттів. Можемо стверджувати, що значна кількість молоді не готова до захисту своєї країни, про що свідчить велика кількість ухлянтів від захисту України і тільки незначний відсоток молоді, озброєний цими почуттями, став на захист держави. В розв'язанні цієї проблеми необхідний науково-обґрунтований пошук і розроблення сучасних методик та засобів формування активного громадянського суспільства. У цьому контексті особливо важливого значення набуває історико-педагогічна спадщина української педагогіки, яка має міцне опертя на ментальні особливості українців, їх історичну боротьбу за власне ствердження і збереження національної самобутньої ідентичності в незалежній державі. Цікавими і такими, що недостатньо досліджені, є педагогічні погляди та ідеї видатного українського педагога Омеляна Вишневецького, життя і діяльність якого були спрямовані на пробудження національної свідомості та

формування активної громадянської позиції через освіту. Педагогічна спадщина науковця є цілющим джерелом для провадження виховної роботи в сучасному освітньому середовищі, особливо в період воєнного стану. Його ідеї формування громадянина, як національно свідомої, морально стійкої та соціально активної особистості, яка відчуває відповідальність перед своєю державою, народом і суспільством, є актуальними і недостатньо проаналізованими, що зумовило вибір теми нашого дослідження.

Метою даної статті є дослідити та проаналізувати засади використання ідей Омеляна Вишневського у досягненні цілей громадянського виховання та формуванні громадянської компетентності молодого покоління в період війни.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання громадянського виховання і формування громадянського суспільства, озброєного національною ідеєю, посідає важливе місце в історії української педагогічної думки. Сучасні дослідники проблеми наголошують, що урахування та звернення до педагогічної спадщини видатних педагогів є необхідною умовою для оновлення змісту освіти в умовах протистояння агресора. Проблему формування громадянської компетентності досліджують Авдимирець Л., Колеснік Л, Кравчинська Т., Матвієнко О., Матусевич Т., Нікітчук І., Паніна Л., Пометун О., Солошенко О., Цихмейструк та ін. В їхніх працях акцентовано на важливості формування громадянської компетентності сучасного громадянина, патріота в освітньому середовищі в період війни. У їх наукових розвідках підкреслено важливість патріотичного виховання як невід'ємної складової громадянської освіти. Педагогічні візії Омеляна Вишневського розглядаються у цьому контексті як основа формування активної, морально зрілої особистості. В літературних джерелах знаходимо деякі наукові праці, що присвячені аналізу педагогічних поглядів Омеляна Вишневського. Вважаємо за доцільне детальніше розглянути в цьому контексті наукові дослідження М. Галіва, який в своїх працях розкрив світоглядно-методологічні та аксіологічні засади науково-педагогічної творчості О. Вишневського [3, 5]. Науковець подає авторське бачення головних напрямів розвитку української педагогічної науки акцентує на національно-екзистенційному напрямі розвитку української педагогічної науки в роки незалежності. М. Галів зазначає, що ключовими позиціями педагогічних візій Омеляна Вишневського є «Бог», «Нація», «Свобода». Тому застосування механізму обґрунтування та провадження виховної роботи у спадщині О. Вишневського, на думку вченого, побудовано на природньо-генетичних, історико-культурних чинниках та вимогах сучасності (соціальне замовлення) [5, с. 21–22]. В науковому доробку М.Галіва, Г. Лялюк зустрічаємо і аналіз внеску О. Вишневського у формулювання теоретичних засад та змістових і процесуальних основ «педагогіки розвитку», що є важливим у підготовці сучасного педагога в руслі його формування і розвитку як особистості [6, с. 31]. Актуальними є висновки М. Галіва щодо поглядів О. Вишневського на необхідність відродження автентичної української педагогіки [4, 24]. Вчений зазначає, що професор О. Вишневський наголошував на необхідності відродити зв'язок української педагогіки з ментальною та національно-педагогічною традицією, враховувати її «християнську стратегію», спрямувати зміст сучасної освіти на національні пріоритети. У статті І. Нікітчук схарактеризовано погляди О. Вишневського на систему цінностей у вихованні молоді [15]. Науковиця характеризує систему сучасних цінностей виховання і розвитку, виокремлює ключові цінності виховання. Інтеграційний, сучасний характер мають погляди Н. Димніч, яка запропонувала застосувати виокремлені О. Вишневським методи виховання для підвищення ефективності впливу медіа матеріалів на формування духовних потреб молоді [7]. На переконання журналістки, методи навчання та формування цінностей повинні сприяти формуванню у молоді засадничих принципів морального, духовного та національного бачення, що матиме нейтралізуючий а часто і руйнівний вплив сучасної російсько- української війни [245, с.115]. Академік М.

Стельмахович аналізує педагогічні погляди О. Вишневського за шириною і глибиною проблем, репрезентує новий напрям теорії виховання – педагогічну пансофію, що «ґрунтується на передових ідеях як вітчизняних, так і зарубіжних педагогів» [23, с. 4]. На думку А. Погрібного, філософія української педагогіки у візіях Вишневського розгорнута у вигляді цілісної концепції, яка має вагомий прикладний зріз. «...учений, який творить не тільки для потреб тієї України, якою вона нині є, але, певно ще більше – для тієї повносилої, повноцінної, національно зорієнтованої європейської держави, якою вона неодмінно буде» [18, с. 10]. Ю. Руденко прорецензував серію праць О. Вишневського під загальною назвою «Сучасне українське виховання» [21] і зазначив, що кожна з них є частинкою цілісної теоретично-педагогічної праці професора, в якій інноваційно, глибоко і аналітично осмислено багатогранне явище виховання молоді. Особливу увагу Ю. Руденко присвятив праці «Любов до Батьківщини», відзначивши ґрунтовний аналіз поняттєво-термінологічного апарату, етапів національного самоусвідомлення людини [21, с. 6]. Ю. Руденко підкреслив важливість розробленого О. Вишневським кодексу цінностей, що забезпечує системність і цілісність у виховній роботі [22, с. 25]. Праця О. Вишневського «Український виховний ідеал і національний характер (витоки, деформації і сучасні виклики)» [1, 2] характеризується постійним пошуком оптимістичної відповіді на драматичні ситуації, у яких наш народ завжди перебував і залишається нині. Ця праця і сьогодні викликає низку дискусій, що пояснюємо особливостями сучасного стану загроз державності України. Проаналізовані авторами особливості педагогічних поглядів О. Вишневського [14] та урахування особливостей стану сучасної освітньої галузі зумовили потребу повернутись до педагогічної спадщини Омеляна Вишневського щодо формування активного громадянина, проаналізувати громадянське, патріотичне та національне виховання в період війни, встановити шляхи та засоби усунення часткової байдужості, а іноді, і ворожості у ставленні молодих людей до громадянської, патріотичної позиції.

Результати

Виклад основного матеріалу. Звернення до осмислення педагогічної спадщини Омеляна Вишневського в контексті сучасної освіти та низка нормативних та законодавчих документів МОН України [8, 9, 10, 20] підтверджують тезу, що ідеї Омеляна Вишневського щодо ролі педагога як морального авторитету, інтеграції виховання з навчанням, акценту на рідній мові та культурі мають велике значення для освіти в умовах війни, коли від кожного учасника освітнього процесу залежить майбутнє країни. У своїй діяльності Вишневський підкреслював такі ключові аспекти громадянської освіти, які на наш погляд, є актуальними сьогодні, потребують перегляду, аналізу та використання в організуванні освітнього процесу:

- формування національної свідомості як основи громадянськості;
- виховання почуття обов'язку перед народом, відданості спільній справі;
- розвиток критичного мислення і самостійності;
- єдність слова і діла - особиста громадянська активність педагога як приклад для учнів [1].

Для Вишневського громадянське виховання не було абстрактним поняттям, воно реалізовувалося через його громадянські активності, освітню діяльність, участь у «Просвіті», організування національного шкільництва, видання підручників, виступи у пресі, популяризацію української мови та культури.

Всі учасники педагогічного процесу зазначають, що війна, інформаційна агресія, гібридні загрози вимагають формування в учасників педагогічного процесу громадянської компетентності, що охоплює здатність проявляти і демонструвати:

- знання про державу, її історію, права і свободи;
- активну громадянську позицію;
- моральну відповідальність і патріотизм;

- критичне мислення та протистояння дезінформації.

Ідеї Омеляна Вишневського безпосередньо резонують із цими потребами:

- акцентування у педагогічній спадщині на поєднанні національного та морального виховання створює основу для формування духовно сильного, активного, принципового громадянина;

- просвітницький підхід Вишневського відповідає сучасним моделям неформальної освіти, яка має величезне значення в умовах нестабільного процесу навчання під час війни;

- віра вченого в силу педагога як носія національного духу збігається із сучасним розумінням ролі педагога як агента змін деюре, проте дефакто бачимо, що вчитель в нашому суспільстві в більшості випадків демотивований низьким соціальним статусом, перевантаженням як фізичним так і психологічним, необхідністю пошуку додаткових заробітків, що знижує якість його педагогічного впливу на свого вихованця. І особливо, це важливо у період воєнного стану, коли заклад освіти стає не лише освітнім, а й психологічним, ціннісним, патріотичним форпостом. Саме тому спадщина Вишневського дає цінні важелі усвідомленого громадянського впливу на молодь. Ми вважаємо, що сучасні заклади освіти можуть використовувати педагогічну спадщину Омеляна Вишневського через:

- вивчення правдивої національної історії та культури з акцентом на героїзмі, опорі на традиції;

- інтеграцію громадянської освіти у всі предмети (на прикладах історії, ролі історичних особистостей; літератури, етики, ролі вчених-природників в світовій науці);

- організацію волонтерських ініціатив, патріотичних акцій, зустрічей із військовими, аналіз волонтерського руху за кордоном; патріотизм української діаспори;

- підтримку мовно-культурного середовища як чинника національного самозбереження;

- особистий приклад педагога, що демонструє принциповість, гідність, громадянську активність.[2]

Говорячи про патріотизм, як основу виховання, Вишневський наголошував, що саме любов до рідного краю, мови, культури й історії найбільше закладений в ментальності українського народу, в родинному вихованні і є основою формування громадянина. Без глибокої національної самосвідомості неможливе справжнє громадянське становлення особистості. Відсутність такого почуття спостерігаємо в значній частині українців до початку війни, коли вони зазначали, що нема різниці якою мовою розмовляти, до якої церкви ходити, яку музику слухати, а з цього починається зрада і зневага до державності, національної приналежності. Теза важливості і первинності патріотичного виховання проходить червоною лінією у численних наукових творах та громадській діяльності Омеляна Вишневського. У формуванні громадянськості О.Вишневський ставив на перше місце моральність, без якої патріотизм нівелюється повністю. Чесність, гідність, почуття справедливості, співчуття до ближнього, знання та дотримання законів визначає вчений як основні складники сформованої громадянської компетентності. Саме це має стати основою організування та проведення виховної роботи з молоддю.

У потужній педагогічній спадщині Омеляна Вишневського виділяємо центральну ідею виховання ініціативної особистості, здатної брати участь у житті громади, захищати національні інтереси, не бути байдужою до суспільних проблем. Важливим успіхом української педагогіки зокрема і громадянського суспільства загалом в цьому напрямі можемо вважати активність молоді України в усіх прогресивних акціях, свідченням і підтвердженням чого є останні активності молоді в картонному спротиві

проти Закону 22 липня 2025 року. Національна ідентичність, значення і повага до рідної мови, історії та культури - це ключові елементи громадянської освіти. Вишневський переконливо зазначав, що для нього важливо, щоб вихованець ідентифікував себе з українською нацією, а не з чужими імперськими системами. А тому, базуючись на системному підході до формування громадянської компетентності під час перебування вихованця в освітньому закладі, Вишневський стояв на позиції, що не можна навчати не виховуючи і навпаки виховувати, не навчаючи, а тому увага держави і суспільства до освітнього середовища повинна бути ефективнішою, вчитель як агент змін має мати високий соціальний і фінансовий статус щоб зреалізувати це завдання формування національно свідомої особистості, патріота, громадянина.

На основі аналізу педагогічної спадщини Омеляна Вишневського можемо констатувати, що у громадянське виховання, Омелян Вишневський насамперед включав:

- синтез патріотизму, моралі, активної участі в громадському житті та національної ідентичності;
- орієнтацію на всебічно розвинену особистість, здатну до відповідальності, солідарності та служіння спільному благу;
- визнання освіти як чинника національного самозбереження та державотворення.

Позитивно констатуємо, що в цьому напрямку українська освіта має належні успіхи в окремих регіонах, проте потребує розширення і вдосконалення з урахуванням реалій війни, попереднього виховного впливу на молодіжне середовище.

Висновки

На сучасному етапі перебування нашої держави в умовах війни, спадщина Омеляна Вишневського набуває особливого значення, є активним стимулом і вектором перегляду підходів до формування громадянина-патріота, що озброєний громадянською компетентністю. В закладах сучасної освіти формується майбутнє держави, формується державність і принципи її збереження, яка має готувати не просто фахівців, а громадян-патріотів, здатних захищати незалежність, цінності та ідентичність української нації. В цьому контексті маємо безцінне джерело ідей, методів та засобів їх досягнення.

Подальші напрями дослідження. Джо подальших напрямів дослідження відносимо проведення експериментального дослідження щодо інтеграції сучасних засобів формування громадянської компетентності в закладах різного типу в період війни та виокремлення критеріїв вимірювання рівня сформованості громадянської компетентності.

Список використаних джерел

1. Вишневський О. Український виховний ідеал і національний характер. Парадигма *sacrum & profanum* в літературі та культурі. Збірник наукових праць. Дрогобич : Посвіт, 2010. Вип. 4. С. 228–240.

2. Вишневський О. Український національний характер та сучасний ідеал виховання української молоді. Проблеми українського національного виховання : збірник наукових праць / За ред. Надії Скотної, Марії Чепіль. Дрогобич : Ред.-вид. відділ ДДПУ імені Івана Франка, 2013. С. 85–94.]

3. Галів М. *Sacrum* педагогічної творчості Омеляна Вишневського (до 80 річчя з дня народження). Парадигма *sacrum & profanum* в літературі та культурі. Збірник наукових праць : Матеріали міжнародного науково практичного семінару. Дрогобич : Посвіт, 2011. Вип. 5. С. 148–158.;

4. Галів М. Реалізація ідеї національної автентичності української педагогіки у творчості Омеляна Вишневського. Збірник наукових праць молодих учених Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка. Вип. І. Дрогобич : Посвіт, 2012. С. 78–84.
5. Галів М. Світоглядно-методологічні засади педагогічної творчості Омеляна Вишневського. Педагогічна думка. 2016. № 2. С. 21–26 [223, с. 21–22.
6. Галів М., Лялюк Г. Концепти «Бога», «Нації» і «Свободи» в теорії сучасного українського виховання Омеляна Вишневського. Інноваційна педагогіка. 2024. Вип. 67. Том 1. С. 28–31.
7. Димніч Н. Психолого-педагогічні методи виховання Омеляна Вишневського: застосування у журналістських текстах в умовах війни. Освітній процес в умовах війни та у повоєнний період: виклики, правила, перспективи: матеріали всеукраїнського науково-педагогічного підвищення кваліфікації (4 березня – 14 квітня 2024 р.). Львів–Торунь : Liha-Pres, 2024. С. 113–116.)
8. Закон України «Про основні засади державної політики у сфері утвердження української національної та громадянської ідентичності». Урядовий кур'єр від 07.01.2023. № 5.
9. Концепція національно-патріотичного виховання в системі освіти України (Наказ МОН від 6 червня 2022 р. №527). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v0527729-22#Text> (дата звернення: 10.08.2025)
10. Концепція розвитку громадянської освіти в Україні (оновлена в редакції розпорядження Кабінету Міністрів України від 8 жовтня 2022 р. № 893-р). Урядовий кур'єр від 09.11.2018. № 211.
11. Кравчинська Т. Формування громадянської компетентності педагога Нової української школи. Вісник післядипломної освіти. Випуск 8 (37). «Серія «Педагогічні науки». С. 74-85. URL: https://lib.iitta.gov.ua/id/eprint/717381/1/Bulletin_8_37_Pedagogika_Tatyana_Kravchinska_UA.pdf (дата звернення: 09.08.2025)
12. Матвієнко О. В., Цихмейструк О. М. Громадянські цінності як складова громадянської компетентності демократичного майбутнього вчителя. Науковий часопис Національного педагогічного університету імені М.П. Драгоманова. Випуск 31. Київ : Вид-во НПУ імені М.П. Драгоманова, 2019. С. 121-126.
13. Матусевич Т., Колеснік Л. Розвиток громадянської компетентності в рамках концепції НУШ: сучасні виклики для педагогічної освіти. Філософія освіти. 2019. № 2 (25). С. 240-250.
14. Нанівський Р. С. Освітня діяльність та педагогічні погляди Омеляна Вишневського (1931–2019) : дис. ... д-ра філософії : 011 – Освітні, педагогічні науки / Р. С. Нанівський ; Нац. ун-т «Львів. політехніка». – Львів, 2024.
15. Нікітчук І. Система цінностей у творчій спадщині Омеляна Вишневського. Школа: інформаційно-методичний журнал. 2014. № 11. С. 36–39
16. Олійник О., Солошенко О. Формування громадянської компетентності як провідний вектор діяльності кафедри теорії і методики викладання суспільно-правових дисциплін. Новий колегіум. 2024. № 4 (116). С. 93-99.
17. Паніна Л., Авдимирець Л. Формування громадянської відповідальності як складової громадянської компетентності здобувачів освіти закладу загальної середньої освіти. Нова педагогічна думка. 2021. № 3. Том 107. С. 122-126.
18. Погрібний А. З глибин національного досвіду. Вишневський О. Теоретичні основи сучасної української педагогіки. Посібник для студентів вищих навчальних закладів. Дрогобич : Коло, 2003. С. 9–10.
19. Пометун О. Формування демократичних цінностей учнів у навчанні курсу громадянської освіти: погляд сьогодення. Громадянська компетентність як ключова у

формуванні демократичного суспільства України. Хмельницький: Видавництво ХОІППО імені Анатолія Назаренка, 2023. С. 174-176.

20.«Про схвалення Стратегії утвердження української національної та громадянської ідентичності на період до 2030 року та затвердження операційного плану заходів з її реалізації у 2023-2025 роках» <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1322-2023-%D0%BF#Text> (дата звернення: 09.08.2025)

21. Руденко Ю. Педагог Божою милістю. Освіта. Всеукраїнський громадсько політичний тижневик. 2000. № 24 (24–31 травня). С. 6.

22. Руденко Ю. Українська педагогіка: національні цінності, виховні ідеали. Книжник review. 2004. № 24(105). С. 25.

23.Стельмахович М. Вступне слово. Вишневський О. Сучасне українське виховання. Педагогічні нариси. Львів : Львівський обласний науково-методичний інститут; Львівське обласне педагогічне товариство ім. Г.Ващенко, 1996. С. 4–5.

24. Haliv M. The Idea of Authenticity of Ukrainian Pedagogy in the Scientific Works of Omelyan Vyshnevskyi. Педагогічна Академія : наукові записки. 2024. Вип. 7. С. 1–14. DOI: <https://doi.org/10.5281/zenodo.12742014> (дата звернення: 09.08.2025)